

Число 20 • 2013

УКРАЇНА
модерна

Фашизм і правий радикалізм на сході Європи

Іван ГОМЗА

Каталітична мобілізація радикальних українських націоналістів у добу Другої Польської республіки: Вплив структури політичних можливостей*

На сьогодняшньому етапі розвитку суспільствознавчих дисциплін спостерігається конвергенція дослідницьких стратегій. Цю тенденцію можна пояснити потребою, яку відчують історики, соціологи та політологи, у виході поза вузькі рамки професіоналізації задля повнішого опису соціально-політичного процесу. Серед іншого, взаємодія історичної та політичної наук, їхня *крос-фертилізація* є важливою передумовою формування реалістичніших моделей тлумачення історії.

З огляду на це, застосування політологічних і соціологічних моделей для пояснення такого історичного питання, як *поширення радикального націоналізму серед українського населення Другої Польської республіки*, обіцяє відкриття евристичних горизонтів. У фокусі статті – провал проекту міжетнічного співіснування у Другій Республіці у 1918–1939 роках, який виявився в експонентному посиленні позицій прихильників українського радикального націоналізму.

Проблема полягає у суперечності задокументованих спроб польського уряду мирно врегулювати «українське питання», залучити українців до конструктивної участі в суспільно-політичних процесах Другої Республіки та зміцнення в українців радикальних націоналістичних почуттів, яке призвело до обопільної зневіри у можливість порозуміння. Авторське пояснення такої ситуації ґрунтуватиметься на моделі політичного процесу, яка носить назву *структура політичних можливостей*.

Стаття складається з двох частин: у першій розглянуто основні теоретичні положення структури політичних можливостей, а у другій – запропоновано пояснення, як структура політичних можливостей Другої Республіки вплинула на каталітичну мобілізацію радикальних націоналістичних сил на Галичині та Волині у міжвоєнну добу.

* Ранню версію цієї розвідки було представлено учасникам конференції «Між поляками й українцями – різні аспекти пограниччя» (Житомир-Рівне, 11–14 жовтня 2012 р.). Жвавий інтерес аудиторії до застосування елементів політичної науки для вивчення історії українського націоналізму заохотив автора істотно доопрацювати і розширити власну концепцію, що зрештою втілилось у цю статтю. Автор також щиро вдячний двом анонімним рецензентам «Україні модерної», чий зауваження та поради допомогли довершити концепцію та суттєво покращити текст.

Парадигма структури політичних можливостей

У міжвоєнну добу (1918–1939 роки) більшість політичних сил Другої Республіки, які сповідували ідеї українського націоналізму, існували в організаційній формі, що класифікується в політичній науці як суспільно-політичний рух – «мережа неформальної взаємодії множини індивідів, груп чи асоціацій, які беруть участь у політичному чи культурному конфлікті, маючи певну колективну ідентичність»¹. Специфіка суспільно-політичного руху, яка відрізняє його від інших форм колективної поведінки, полягає в тому, що суспільно-політичний рух складається з незалежних соціальних акторів, які добровільно співпрацюють і поділяють спільні цілі та цінності. Вони поєднані неформалізованими способами взаємодії та взаємовизнання, а їхній зв'язок триває, навіть коли конкретна акція чи кампанія вже завершена. На противагу політичній партії, мета якої – «здобуття офіційних державних посад під певною маркою»², – діяльність суспільно-політичного руху спрямована перш за все на вирішення певної соціальної проблеми.

Наше означення українських націоналістичних сил як суспільно-політичних рухів справедливе не лише стосовно Української військової організації (УВО) та Організації українських націоналістів (ОУН), цих підпільних мереж, які брали активну участь у польсько-українському етнонаціональному конфлікті, а і щодо Українського національно-демократичного лб'єднання (УНДО), яке ніколи сповна не досягнуло організаційної форми політичної партії, адже не мало формального обов'язкового членства, точного реєстру учасників і членських внесків. Ба більше, його участь у парламентській боротьбі була лише одним із кількох способів ефективного вирішення «українського питання», а не самодостатньою метою діяльності.

Активність суспільно-політичного руху відіграє симптоматичну соціальну роль: вона демонструє, що певні політичні кроки, деякі політичні рішення, окремі політичні процеси чи конкретні політичні фігури викликають незадоволення певного соціального сегменту. Зокрема, активізація українських націоналістів у добу Другої Республіки демонструвала незгоду українського населення з особливостями політичних процесів у країні.

Ця розвідка виходить із несумісності двох стратегій, доступних суспільно-політичним рухам у ході їхньої активності – стратегії обмеженої незгоди та стратегії трансгресивної незгоди. *Обмежена незгода* (contained contention) означає використання нормативно визнаних методів досягнення цілей – демонстрацій, публічних зборів, підпису петицій, залучення до діяльності громадських організацій та пожвавлення громадського сектору. *Трансгресивна незгода* (transgressive contention) розгортається поза легальним виміром політики³,

¹ M. Diani, "The Concept of Social Movement," *Sociological Review* 40 (1992): 13.

² L. Epstein, *Political Parties in Western Democracies*. (London: Pall Mall, 1967), 9.

³ D. McAdam, S. Tarrow, Ch. Tilly, *Dynamics of Contention*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 7–8.

і зазвичай спирається на тактику саботажів, заколотів, проявів політичного екстремізму.

Окремому суспільно-політичному руху складно поєднувати у певному епізоді соціального конфлікту відразу дві стратегії. Перехід від обмеженої незгоди, відносно толерованої владою, до незгоди трансгресивної супроводжується перетинанням кордонів легальності, а тому обмежує соціальний резерв потенційних активістів: набагато більше людей готові прийти на легальну демонстрацію, ніж узяти участь у підготуванні вибуху. Зворотний рух (від трансгресивної до обмеженої незгоди) спричиняє кризу колективної ідентичності учасників руху та відтік активістів: радикалізованим бойовикам стратегія обмеженої незгоди видається неефективною витратою часу.

Ця складність поєднання двох стратегій може надати імпульс формуванню двох крил руху – політичного (суб'єкта обмеженої незгоди) та воєнізованого (суб'єкта трансгресивної незгоди). Яскравим прикладом такого поділу є ірландська політична організація Шин Фейн та її воєнізоване крило ІРА. Проблема полягає у тому, що стратегії радикалів і поміркованих можуть довести до стану суперечності, що, власне, і поставило ІРА та Шин Фейн на межу розриву⁴. Інший наслідок складності поєднання двох стратегій – це поява суспільно-політичного руху, що ставить такі завдання та цілі, але пропонує досягнути їх із використанням протилежної стратегії. В обох випадках спостерігається «*ефект протилежного крила*» – стратегічна конкуренція поміркованих і радикалів. Зазвичай помірковані сили обирають обмежену, а радикали – трансгресивну політику незгоди.

У межах нашої розвідки ми розрізнятимемо поміркований націоналізм і радикальний націоналізм з огляду на те, яку стратегію було використано для досягнення поставлених цілей. УНДО представляло обмежену політику незгоди націоналістичних сил, натомість УВО та ОУН – трансгресивну. Між ідеологічними настановами двох крил не було суттєвих відмінностей: центральне завдання УНДО – незалежність Української держави – мало відрізнялося від мети УВО й ОУН, але для УНДО неприйнятними були власне насильницькі методи. Соціальний сегмент, з якого зрештою постала УНДО, завжди відзначався поєднанням поміркованості і націоналізму. Чимало членів УНДО походило з демократичної Української народно-трудової партії або з націонал-патріотичної Української партії національної роботи. Ліберальний центрзм зрештою підштовхнув УНДО до «угодовства», але «готовність до компромісу не означала відмови від головної мети, а саме – досягнення української незалежності. Різниця полягала у тому, що боротьбу за незалежність України було відкладено до настання сприятливіших обставин, а головний наголос зроблено на легальних формах захисту українців»⁵. Цю статтю, власне,

⁴ A. Rogelio, *The IRA and Armed Struggle*. (London: Routledge, 2007), 177–179.

⁵ P. Sekuła, “Ukraińskie organizacje i partie polityczne w Drugiej Rzeczypospolitej (do 1926 roku),” *Nowa Ukraina: zeszyty historyczno-politologiczne* 2 (Kraków: Towarzystwo Wydawnicze Historia Iagellonica, 2006): 30.

присвячено визначенню чинників, які сприяли поразці стратегії поміркованого націоналізму та відповідно перемозі стратегії радикального націоналізму.

Першочерговим завданням суспільно-політичного руху є мобілізація прихильників на підтримку своєї стратегії. Природа мобілізації полягає у тому, що індивідами та групами опановує почуття *відносної депривації* – відчуття того, що соціальна реальність набула форм, які могли бути іншими, і то одно-значно кращими. Висловлюючися буденнішою мовою, люди усвідомлюють, що живуть погано, що далі так жити не можна і, навпаки, можна жити краще. Саме для зміни свого життя люди мобілізуються, а важливим складником цього процесу є визначення індивідами та соціальними групами того, *що* вони хочуть змінити, і формулювання програми, *як* це зробити. Таким чином, **мобілізація** – це об'єднання акторів у соціальні мережі, формулювання спільної програми та здійснення колективних дій, унаслідок чого конструюється колективна ідентичність.

Структура політичних можливостей – це наукова модель, яка пов'язує причинно-наслідковим зв'язком прояви політики незгоди та мобілізацію з екзогенними чинниками. Ними можуть бути економічні реалії, демографічна ситуація й, особливо, політична система – тип політичного режиму, державний устрій, наявність виборчих прав у суб'єктів політики незгоди, роль і вага силових структур, консенсус або його відсутність серед владних еліт стосовно питань, що викликають депривацію. Іншими словами, те, в якій формі та з якою інтенсивністю соціальні групи проявлятимуть свою незгоду, залежить від констеляції чинників, найважливішими з яких є власне політичні.

Одним із емпірично доведених фактів політичної науки є зв'язок політики незгоди з таким елементом структури політичних можливостей, як *чутливість політичного режиму до вимог і потреб населення*⁶. Цей чинник визначає інтенсивність проявів політики незгоди. Попри поширені переконання, найгостріші прояви політики незгоди трапляються не за найрепресивніших режимів (пряма на схемі 1), тобто режимів із найменшою чутливістю, – адже вони, по суті, придушують будь-які форми народної незгоди. Так, наприклад, сталося з українським національним рухом в СРСР за правління Іосіфа Сталіна. Найгостріші прояви політики незгоди також відсутні за найтолерантніших режимів, які надають населенню можливість захищати свої інтереси конвенційною політикою. Насправді між рівнем закритості політичного режиму й інтенсивністю політики незгоди існує т. зв. криволінійний зв'язок: найінтенсивнішою політика незгоди буває за напівзакритих режимів (синусоїда на схемі 1), тобто режимів із помірною чутливістю до вимог населення. У ситуації, коли політична влада частково йде на діалог з одних питань, але намагається ігнорувати бажання населення з інших, громадський сектор прагне розширити коло питань, які стають предметом обговорення, а тому активно звертається до політики незгоди – як обмеженої, так і трансгресивної.

⁶ P. Eisinger, "The conditions of protest in American cities," *American Political Science Review* 67, 1 (1973): 14.

Схема 1

уявлення індивідів і груп про те, що можна зробити в конкретній політичній ситуації, і про можливі наслідки політики незгоди. Можна метафорично порівняти структуру політичних можливостей із системою «соціальних лінз» які формують уявлення про суспільну реальність. Через цю оптичну систему суб'єкти політики незгоди формують ієрархію причин власної депривації, тобто визначають важливі та другорядні причини своїх негараздів, а також пріоритетність і прийнятність різних стратегій боротьби з депривацією, окреслюючи доцільність і недоцільність різних складників своєї стратегії.

Отже, структура політичних можливостей – це динамічна система, сформована зв'язками трьох елементів: (1) спробами суб'єктів політики незгоди змінити соціальну реальність, (2) відповідями політичної системи та (3) уявленнями суб'єктів політики незгоди про вірогідність власного успіху.

Реакції політичного керівництва на прояви політики незгоди спричиняють зміни в самій структурі політичних можливостей: якщо у відповідь на вуличну демонстрацію влада застосовує водомети, це свідчить про закриття структури політичних можливостей, так само, як готовість уряду йти на переговори з терористами свідчить про її відкриття. Таким чином, і відкриття, і закриття фактично означає ймовірність шансів на успіху суб'єкта політики незгоди, де закриття означає їхнє зменшення, а відкриття – зростання.

Відповіді режиму на страйки, протести, петиції та саботажі відіграють роль індикатора, за яким суб'єкти політики незгоди намагаються зрозуміти, чи не відкривається структура політичних можливостей, тобто чи не зростають їхні шанси на успіх. Таке зростання інтенсифікує використання обраної стратегії; і навпаки: якщо шанси на успіх падають, то віра в ефективність обраної стратегії, а отже, і послідовне звернення до неї, зменшується.

Агенти влади й уряд, зі свого боку, в кожний окремий період соціально-політичного процесу більш чутливі до одних стратегій і менш чутливі до інших. Наприклад, за певних обставин уряд може жорстко зреагувати на мирну політичну демонстрацію, але піти на перемовини у разі силового сце-

⁷ S. Tarrow, *Power in Movement: Social Movements, Collective Action and Politics*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 85.

нарію, адже збройне повстання загрожує самим основам режиму, тож простіше певними поступками схилити на свій бік лідерів повстання. За інших обставин уряд, навпаки, впевнено кладе край трансгресивній політиці незгоди як нелегальному застосуванню сили, але дослухається до масових мирних демонстрацій. Це розмаїття можливих відповідей влади створює стан стратегічної конкуренції для поміркованих і радикалів, у перебігу якої вони постійно перевіряють, чия стратегія справді ефективніша для тиску на уряд.

Чутливість режиму чи до обмеженої, а чи до трансгресивної політики незгоди може спровокувати мобілізацію до одного суспільно-політичного руху, але водночас спричинити занепад другого, або не мати жодного впливу на долю третього⁸. Це означає, що, по-суті, немає «закритих» чи «відкритих» політичних режимів, натомість є закритість структур політичних можливостей до одних стратегій і відкритість до інших. Або, вносячи цей підсумок у контекст нашого дослідження: структура політичних можливостей може бути відкритою до обмеженої або до трансгресивної політики незгоди. (Не)правильне визначення того, до якої зі стратегій режим чутливіший, забезпечує успіх або провал акторів соціального конфлікту.

За Другої Республіки спостерігалася конкуренція між стратегіями поміркованих і радикальних націоналістів, і час розглянути, чому структура політичних можливостей тієї держави зрештою уможливила мобілізаційну перемогу радикалів.

Структура політичних можливостей українських націоналістичних рухів у міжвоєнну добу

З аналітичною метою було виділено чотири періоди взаємодії українських націоналістичних сил із урядом Другої Республіки: ініціційне закриття, доба парламентаризму, період санації та фаза пацифікації/нормалізації. Кожен із цих періодів характеризувався особливою структурою політичних можливостей для українських націоналістичних сил, еволюційними змінами у чутливості структури політичних можливостей до стратегії двох типів політики незгоди, а тому визначав ефективність чи неефективність обраних стратегій⁹.

1. Ініціційне закриття (1918–1919 роки)

Відродження Польської держави у ХХ ст. супроводжувалося низкою територіально-етнічних конфліктів: на заході Польща ворогувала з Німеччиною за Верхню Сілезію (Шльонськ); на півночі – з Литвою за Вільнюс; на півдні – із

⁸ D. Meyer, D. Minkoff, “Conceptualizing Political Opportunity,” *Social Forces* 82, 4 (June 2004): 1461.

⁹ Викладені нижче аргументи проілюстровано також схемою 2. На схемі *горизонтальна вісь* – рівень чутливість режиму, *вертикальна вісь* – інтенсивність здійснення обмеженої і трансгресивної політики незгоди. *Синусоїда* окреслює відкриття / закриття структури політичних можливостей.

Чехо-Словаччиною за Тешин; зрештою, на сході – із ЗУНР за Східну Галичину. Етнічні меншини, що мешкали на території новоствореної Польської держави, також поставилися до неї доволі скептично. Наприклад, мазури, мешканці Східної Пруссії, не хотіли інтеграції до нової Польщі, надаючи перевагу громадянству в економічно розвинутій Німеччині перед етнічною належністю до польської нації. У тій-таки Верхній Сілезії шльонці-сілезці (*Ślůnzoki*) також надавали перевагу належності до Німеччини¹⁰ (що остаточно засвідчили результати плебісциту у березні 1921 р.). Етно-територіальний конфлікт у Верхній Сілезії переріс у зіткнення парамілітарних організацій, залагоджено його було тільки за втручання Ліги Націй (жовтень 1921 р.). Зрештою, чимала частина єврейської людности нової Польщі також не вітала постання Польської держави, перебуваючи у певній опозиції до неї. За таких обставин дипломатична перемога Польщі – міжнародне визнання її прав на більшість спірних територій – породила додаткові політичні проблеми, зокрема з лояльністю етнічних меншин до Польської держави. Під час польсько-більшовицької війни, частина етнічних меншин сподівалася на швидке знищення Польщі та посідала приховану (або й відверту) антипольську позицію.

Тож на першому етапі існування Польська держава намагалася максимально внеможливити вплив меншин на суспільно-політичне життя, що в термінах практичної політики означало урізання громадянських прав і репресії проти представників етнічних спільнот. Такі події, як конфіскація німецького майна у західних воєводствах, єврейські погроми (квітень 1919 р. у Пінську), заборона навчатися в університетах українській молоді, яка не відслужила у польській армії (16 серпня 1919 р.), свідчать про закритість структури політичних можливостей у 1918–1919 роках для всіх етнічних меншин, зокрема й української. Обмеження впливу національних меншин означало мінімізацію ефективності обмеженої політики незгоди та силове придушення трансгресивної політики незгоди. Внаслідок цього структуру політичних можливостей і для поміркованих українських націоналістів, і для радикалів було закрито (на схемі 2 цей стан зображено зоною А і відповідним спаданням синусоїди.)

2. Доба парламентаризму (1919–1926 роки)

У січні 1919 р. посаду прем'єр-міністра Польщі обійняв представник польських націоналістичних сил Ігнацій Ян Падеревський. Згодом «праві» зініціювали ухвалення Конституції 1921 р., і саме вони перебували при владі до перевороту 1926 р. у складі правоцентристських коаліцій на кшталт коаліції Християнського союзу національної єдності і Пясту (т. зв. *Chjeno-Piast*). Попри урядовий «правий ухил», цей період відзначився чергуванням різних урядових стратегій стосовно національних меншин, а отже він характеризувався флуктуацією, тобто чергуванням фаз закриття і відкриття структури політичних можливостей для українських націоналістів.

¹⁰ T. Kamusella, "Upper Silesia, 1870–1920: Between Region, Religion, Nation and Ethnicity," *East European Quarterly* XXXVIII vols., 4 (Jan. 2005): 445.

Остаточна перемога над ЗУНР у червні–липні 1919 р. посилила Польську державу, істотно зменшивши ефективність обох стратегій політики незгоди українських націоналістичних сил. Прихильники українського уряду в еміграції були змушені перейти до партизанських методів боротьби (трансгресивна політика незгоди), але розширення повноважень польових судів від 1920 р. уможливило ефективне, хай і кровопролитне, наведення порядку в сільській місцевості. Стратегією поміркованих була апеляція до міжнародної спільноти з вимогами визнати особливий статус Східної Галичини. Але Ризький мир (18 березня 1921 р.) провів реальні східні кордони Польщі і в геополітичному сенсі виправдав існування Польської держави в очах Західної Європи. Міжнародний престиж Польщі як захисного кордону від більшовизму зріс, і це означало, що представники Лондона та Парижа менше дослухалися до пропозицій українських дипломатів щодо створення незалежної держави у Східній Галичині. *Для всіх українських націоналістичних сил структура політичних можливостей закривалася, адже в їхніх очах падала імовірність власного успіху* (на схемі 2 цей стан зображено сірою зоною В2.)

Утім, подальші політичні процеси призводять до флуктуації структури політичних можливостей як для поміркованих націоналістичних сил, так і для радикалів. У 1920–1922 роках, прагнучи зменшити етнічно-національне напруження у країні, уряд Польщі через дипломатичні канали намагався встановити контакт з еміграційним урядом ЗУНР і розглядав можливість надання українцям національної автономії за умови визнання територіальної належності Східної Галичини до Польщі¹¹. Проголошення самоврядності галицьких воєводств (26 вересня 1922 р.) помірковані націоналісти проінтерпретували як позитивний знак. Але вже 27 листопада 1922 р. урядовий декрет зобов'язав усіх галичан служити у польській армії попри офіційну неналежність на той момент Галичини до Польщі. Цей декрет суттєво зменшив довіру до політики порозуміння, якої дотримувалися помірковані українські націоналісти. Не менш сильне почуття фрустрації викликало вбивство 16 грудня 1922 р. польським націоналістичним фанатиком новообраного президента Габрієля Нарутовіча, за якого голосували представники різних етнічних меншин. Вбивство зруйнувало можливість порозуміння між панівним етносом і меншинами, яке обіцяла перемога Нарутовіча, а націоналістична істерія, зініційована польською правницею, призвела до закриття структури політичних можливостей для поміркованих, тобто до зменшення ефективності засобів обмеженої політики незгоди.

Паралельно відбувалося чергування фаз розкриття і закриття для радикальних українських націоналістів. Конституція 1921 р. гарантувала недоторканність прав власності магнатів на сході Польщі. Це положення суперечило проголошеному Першим актом від 1920 р. праву держави експропріювати

¹¹ К. Федевич, *Галицькі українці у Польщі. 1920–1939 рр. (Інтеграція галицьких українців до Польської держави у 1920–1930-ті рр.)*. (Київ: Основи, 2009), 121.

землю у великих землевласників на користь безземельних селян¹². І якщо Перший акт породив серед українського селянства надію на здобуття свого земельного наділу, тим самим заклавши певні зерна лояльності до Польської держави, то Конституція безапеляційно засвідчила марність таких мрій. Як наслідок, у сільських місцевостях серед українців поширилося відчуття відносної депривації. На додачу політика осадництва, яку наприкінці 1920 р. ініціював сейм, керуючись суто націоналістичним тлумаченням державних інтересів, посилила серед українських селян негативне ставлення до Польської держави.

Радикальні українські націоналістичні сили (УВО) побачили в утисках селянства й у недовірі до урядової політики нові можливості для партизанської боротьби з польською владою. Вони намагалися посилити колективну ідентичність українського елемента та згальванізувати українське населення, і загалом усю гарячкову діяльність УВО у цей період було спрямовано на зменшення зовнішньої та внутрішньої довіри до польської адміністрації. Саме тому 1922 р. став апогеєм саботажно-диверсійних актів, зокрема їх відбулося «38 на залізничному транспорті. Поряд з цим були спалені військові склади і магазини біля Перемишля; на шляху Львів-Бібрка пошкоджено системи телеграфно-телефонного зв'язку, поруйновано залізничні станції, їх окремі об'єкти в Сопотіві, біля Кутів і в Городку, здійснено 8 спроб підризу залізничної колії, спалено приміщення поліції в Яворові, Городку, Угневі, Судовій Вишні. У цьому ж році виконано 20 замахів на зрадників й польських посібників, 10 – на поліцейських та їхніх агентів, 7 – на польських військовиків»¹³. Водночас спостерігалось загострення конкуренції всередині українських націоналістичних сил – прихильники радикальної стратегії закликали бойкотувати вибори (15 серпня 1922 р.) і навіть убили одного із лідерів поміркованих сил Сидора Твердохліба (15 жовтня 1922 р.). Ці процеси проілюстровано на схемі 2 сірою зоною В1 і відповідним відкриттям структури політичних можливостей для радикалів.

Тоді як політика польської влади «мала на меті поставити Антанту й українців перед доконаним фактом насильницького прилучення Галичини до Польщі»¹⁴, стратегія радикально налаштованих українців полягала в тому, аби методами трансгресивної політики незгоди засвідчити неприйняття польської влади українським населенням і переконати світову спільноту переглянути територіяльні кордони Польщі. Проте 14 березня 1923 р. Рада амбасадорів визнала суверенітет Польщі над Східною Галичиною. Відтоді вся територія сучасної Західної України стала повноцінною частиною Польської держави. Структура політичних можливостей для радикалів закривалася, адже роз-

¹² P. Stachura, *Poland, 1918–1945: an Interpretive and Documentary History of the Second Republic*. (London: Routledge, 2004), 48–49.

¹³ А. Кентій, *Українська військова організація (УВО) в 1920–1928 рр.* (Київ: Інститут історії України НАН України, 1998), 36.

¹⁴ С. Ленкавський, *Український націоналізм. Твори*. Т. 1. (Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002), 66.

падалася на порох стратегія демонстрації нелегітимності польської влади. Паралельно відбулася низка внутрішньополітичних процесів, які призвели до зменшення чутливості режиму до трансгресивної політики незгоди та до послаблення її суб'єктів: успішні дії державних підрозділів охорони правопорядку фактично знищили організаційну мережу УВО; діяльність створеного у 1924 р. Корпусу охорони кордонів відчутно ускладнила контакти із закордонним керівним центром екстремістів і транспортування нелегальних матеріалів, зброї й активістів; зрештою, уряд здійснив вдалу валютну реформу, стабілізувавши економічну ситуацію та знизивши невдоволення населення, тобто зменшив соціальний резервуар радикалів. Як наслідок, трансгресивна політика незгоди стала майже неможливою і у 1923–1926 роках звелася до кількох актів побутового бандитизму – пограбування поштарів і банків.

Отже, станом на 1926 р. структуру політичних можливостей було закрито як для поміркованих, так і для радикалів., що і демонструє спадання синусоїди можливостей до зони В2 на схемі 2.

3. Санація (1926–1930 роки)

У 1926 р. внаслідок внутрішньополітичних проблем відбулася зміна державної влади і постав авторитарний режим Юзефа Пілсудського. Проте для українців прихід до влади давнього союзника Симона Петлюри і проведення урядової політики на засадах федералізму та «прометеїзму» відкривали «вікно політичних можливостей». Особиста увага глави держави до проблем української меншини¹⁵ і діяльність урядової команди, вкомплектованої прагматичними українофілами на кшталт Генрика Юзевського і Тадеуша Голувка стала індикатором чутливості режиму. Офіційне сприяння економічним і культурним ініціативам українців безпосередньо засвідчило: структура політичних можливостей розкривалася.

Після перевороту 1926 р. урядовці, що згуртувалися навколо Пілсудського, оголосили про свою готовність зробити ряд кроків для задоволення економічних і культурних потреб української людності. Таке налаштування, втім, зумовлено було не так проукраїнськими симпатіями, як засадами солідаризму, на яких ґрунтувалася нова державна ідеологія: задоволення інтересів держави розглядалось у щільному зв'язку із задоволенням інтересів кожного мешканця Польщі, й усі громадяни мали знайти своє місце у політичних і соціальних структурах, що гарантувало би зміцнення лояльності до держави¹⁶. Тому режим санації від самого початку заявив про намір залучити українське

¹⁵ У класичній роботі про структуру політичних можливостей Дуг МакАдам показав, як у роки боротьби чорних за громадянські права у США увага глави держави до проблеми расової нерівності та викликана цим увага з боку ЗМІ великою мірою відкривала структуру політичних можливостей і збільшувала кількість політичних протестів, – див.: D. McAdam, *Political Process and the Development of Black Insurgency*. (Chicago: University of Chicago Press, 1982).

¹⁶ T. Kulesza, *Koncepcje ideowo-polityczne obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1935*. (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1985), 133.

населення до суспільно-політичних процесів, що передбачало стимулювання легальної політичної участі поміркованої частини українців і розкриття структури політичних можливостей для суб'єктів цієї стратегії.

У липні 1927 р. Пьотр Дунін-Борковський, прихильник доктрини прометеїзму, обійняв посаду львівського воєводи. Він розробив програму, яка передбачала «ліквідацію об'єктивних причин незадоволення українців у економічній сфері, а також налагодження з їхніми представниками (чи партійними лідерами) контактів з метою подолання сепаратистських тенденцій і встановлення спільної програми для вирішення нагальних проблем»¹⁷. У грудні 1928 р. Генрик Юзевський, близький приятель Симона Петлюри та Юзефа Пілсудського, став воєводою на Волині. Розглядаючи регіон як місце, з якого має початись остаточне польсько-українське порозуміння, Юзевський сприяв залученню українців до регіональних адміністративних структур і запровадив обов'язкове вивчення української мови у волинських школах.

Розгортання політики санації надало потужний імпульс стратегії поміркованих націоналістів: у листопаді 1926 р. УНДО ухвалило нову програму, спрямовану на посилення співпраці з Варшавою. Згодом за сприяння державної адміністрації організація перетворилася на чільного представника українських сил у політиці. Пожвавішала господарча діяльність кооперативу «Центросоюз», а українські бізнесмени тісніше інтегрувалися у загальнонаціональну економіку. Апогеєм стратегії поміркованих стала участь головних українських сил у парламентських виборах 1928 р. Все це відбувалося за активного сприяння та фінансування з боку політичного керівництва Другої Республіки.

Це означало, що ефект протилежного крила почав діяти проти радикальних націоналістів. Станом на 1928 р. їхні перспективи видавалися непевними: за допомоги вдалих ініціатив влада успішно залучала українців до політичних, економічних і культурних сфер Республіки. Польська держава виступала як сильний актор: вона мала достатній ресурс для проведення бажаної політики без огляду на трансгресивну позицію незгоди. Влада ставала нечутливою до вимог, висловлених нелегальними засобами, і паралельно стимулювала використання винятково форм обмеженої політики незгоди і навіть конвенційної політики, тобто посилювала поміркованих націоналістів. Але саме у 1928–1929 роках режим Пілсудського зазнав кількох ударів.

Перший – це Велика депресія. Попри те, що кризові процеси в польській економіці сягнули піку лише 1935 р., даватися взнаки вони почали одразу: відбувся крах фінансового ринку, істотно зросла кількість безробітних. Другого удару режиму завдав політичний скандал (листопад 1928 – березень 1929 років), пов'язаний із міністром фінансів Г. Чеховічем. У пресу просочилася інформація про крадіжку великої суми грошей із державного бюджету, яку здійснив цей близький приятель Пілсудського.

¹⁷ В. Комар, «Українське питання в політиці урядів Польщі (1926–1935 рр.)», *Український історичний журнал* 5 (2001): 122.

Економічна криза і гучна афера посилили ворожі Пілсудському політичні сили: у червні 1930 р. у Кракові відбувся Конгрес опозиційних партій (Centrolew – Kongres Obrony Prawa i Wolności Ludu). На ньому було висунуто вимоги повернення до демократичного ладу, пролунали прямі звинувачення Маршала в узурпуванні влади. У відповідь за наказом Пілсудського було заарештовано колишнього прем'єр-міністра Вінцентія Вітоса та інших значних політичних фігур, зокрема героя польського повстання у Шльонську Войцеха Корфанти.

Що відбувалося зі структурою політичних можливостей для прихильників стратегії трансгресивної політики незгоди? Вони побачили, що режим, який, здавалося б, контролював ситуацію, є не лише скорумпованим і неспроможним дати раду з економічними негараздами, він ще й спровокував виступ проти себе польської опозиції і навіть ув'язнив її лідерів. Іншими словами, відбулося *фракціонування еліт* – розкол політичного керівництва, а цей процес завжди створює нові політичні можливості для суб'єктів трансгресивної політики незгоди. В очах радикалів сильний політичний режим Пілсудського раптово постав слабким і немічним, що вони витлумачили як відкриття вікна політичних можливостей, як шанс блискавично здобути бажане. Саме тому суб'єкти трансгресивної політики незгоди відчутно згальванізувалися і розпочали масштабне розгортання екстремістської діяльності: 1 листопада 1928 р. – з нагоди десятиріччя «листопадового зриву» – націоналісти спровокували збройні сутички з поліцією у Львові¹⁸, а 7 вересня 1929 р. підірвали експоцентр «Таргі Вєходне»¹⁹, та й узагалі 1929–1930 роки позначилися численними саботажними акціями. НЕабияка активізація діяльності УВО наприкінці 1920-х років і власне створення ОУН у 1929 р. були результатами відкриття структури політичних можливостей.

Отже, впродовж 1926–1930 років структура політичних можливостей максимально відкрилася і для поміркованих, і для радикалів (процес проілюстровано зонами С і D на схемі 2 і досягненням піку синусоїди).

4. Пацифікація/нормалізація (1930–1938)

Для правильного розуміння фази пацифікації/нормалізації її треба розглядати у рамках загальнополітичних процесів у Другій Республіці 1930-х років. Ситуація у країні була такою, що, зітнувшись зі стрімкою активізацією опозиційних сил, режим Пілсудського почав набирати репресивного вигляду. В 1930–1935 роках невпинно зростала роль силовиків (військовиків) в уряді. Нова, «квітнева» Конституція (1935 р.), суттєво збільшила повноваження глави держави, посилила владну вертикаль і заклала основи авторитарного режиму. Загалом, влада вдалася до тиску на громадянське суспільство – наприклад, у 1932 р. було звільнено понад 50 університетських професорів, ві-

¹⁸ М. Климишин, *В поході до волі*. Т. 1. (Детройт: Українська книгарня, 1975), 262.

¹⁹ П. Мірчук, *Нарис історії Організації Українських Націоналістів*. Т. 1. (Мюнхен: Українське видавництво, 1968), 215.

домих своїми симпатіями до політичної опозиції²⁰. Подекуди власті зверталися по допомогу до озброєних молодиків, які кийками розганяли народні демонстрації, і, зрештою, з метою залякування політичних противників створили табір для інтернованих – Березу Картузьку.

Отже, маємо всі підстави стверджувати, що у 1930–1935 роках відбувається закриття структури політичних можливостей для всіх антирежимних сил, і сумнозвісна пацифікація була лише одним із проявів цього процесу (проілюстровано зсувом зони D схеми 2).

Тиск влади, безперечно, спричинив прагнення порозумітися з боку поміркованих українських сил, яке втілювалось у курсі на «нормалізацію». Діячі поміркованого табору відкрито висловлювалися за конструктивну співпрацю з урядом для задоволення потреб українців. До порозуміння з урядом підштовхували не лише внутрішньополітичні, а і зовнішньополітичні зміни: підписання польсько-німецької декларації про незастосування сили (1934 р.) на той момент зміцніло Польщу на міжнародній арені, усунувши небезпеку з боку західного сусіда. Це звузило простір для маневру українським націоналістам. Майже в той самий час стало відомо про жорстку політику розкуркулення, голодомор і переслідування української інтелігенції в УСРР. Ці події великою мірою послабили радянофільство, й орієнтація на Москву також перестала бути опцією²¹. За умов втрати міжнародних важелів впливу, обставини підштовхували українських поміркованих націоналістів до пошуку порозуміння з властями.

Уряд, зі свого боку, також був зацікавлений у поживленні діалогу з українським населенням: смерть харизматичного лідера Юзефа Пілсудського та небезпека бойкоту виборів польськими опозиційними силами загрожували режиму ерозією суспільної підтримки та втратою легітимності. За таких обставин політична співпраця з українськими політиками та зменшення етнічно-соціального напруження були бажаними для влади. Саме тому першочерговим наслідком «нормалізації» стала участь українського населення у виборах і активна підтримка депутатами від УНДО урядової програми. У відповідь помірковані націоналісти вимагали припинення політики колонізації, відкриття українського університету, розширення сфери вживання української мови та державного фінансування українських громадських організацій.

Попри сподівання поміркованих націоналістів, політика «нормалізації» зазнала краху, адже уряд не впровадив більшості з обіцяних покращень. Приміром, попри те, що міністр Маріан Зиндрам-Косцялковський обіцяв припинити колонізацію, бо «своїми очима переконався, що східно-галицькі воеводства перенаселені й що українське село відчуває голод землі, у тій найболючішій для українців ділянці відносини не тільки не покращилися, але й погіршилися, позаяк міністр хліборобства Юліуш Понятовський... загострив і в

²⁰ Stachura, *Poland, 1918–1945: an Interpretive and Documentary History of the Second Republic*, 67.

²¹ A. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939*. (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979), 176–205.

практиці унеможливив парцеляцію ґрунтів між українських селян»²². Уряд – попри обіцянки – посилив тиск на українські громадські організації (заборонив благодійні внески на користь «Рідної школи», не дозволив святкувати 70-річчя «Провіти», вимагав закрити «Луг»); невирішеними залишилися також проблеми, породжені утраквістичною освітою та «сокальським кордоном». Все це спричинило незадоволення політикою «нормалізації» та стратегією поміркованих націоналістів.

Але найдошкульнішого удару їй завдала політика ревіндикації церковних маєтностей. Розподіл конфесійної належності за етнічною ознакою підштовхнув польський уряд до спроб вирішити «українське питання» у стратегічній тривалій перспективі через обмеження впливу Православної церкви. Це призвело до загострення політики ревіндикації, яка «повинна була гарантувати незалежну діяльність Церкви відповідно до завдань державної асиміляції»²³, тобто зменшити роль православ'я як бастиону українства на Холмщині та Волині. Відповідно до рішення Комітету з національних справ (грудень 1935 р.), уряд ухвалив програму з перетворення Православної церкви на інструмент поширення польського впливу у тих регіонах. У термінах практичної політики це передбачало поступову полонізацію Православної церкви, й апогей цих заходів припав на кінець 1937 – першу половину 1939 років²⁴, коли відбувалися не лише полонізація священників, а і безпосереднє руйнування православних храмів.

Сукупність цих подій призвела до того, що у грудні 1938 р. голова УНДО оголосив політику «нормалізації» нечинною, фактично визнавши неефективність легальних механізмів захисту інтересів українства у Другій Республіці.

Каталітична мобілізація

На крах стратегії польсько-українського порозуміння неабияк вплинуло посилення трансгресивної політики незгоди, яку здійснили радикальні націоналісти у 1930–1938 роках. Найголосніші епізоди тієї політики – вбивства Тадеуша Голувка (1931), Еміліяна Чеховського (1932), Броніслава Перацького (1934) – переконали уряд у безперспективності порозуміння з усіма українськими політичними силами. Наслідком цього стало таке посилення асиміляційного тиску з боку влади, що державна практика адміністрування мало чим відрізнялася від програми національної демократії – відбулася знаменита конвергенція проєктів «ендеків» і «пілсудчиків» з «українського питання».

²² І. Кедрин, *Життя, події, люди*. (Нью-Йорк: Видавничий кооператив «Червона Калина», 1976), 256

²³ М. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939*. (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1989), 359.

²⁴ Б. Гудь, «Політика “ревіндикації” на Холмщині і Волині 1937–1938 рр. та її наслідки для українсько-польських стосунків», *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: збірник наукових праць*, 21 (Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012): 259.

Втім, залишається важливе питання: чому, *попри закриття структури політичних можливостей у 1930–1938 роках, інтенсивність політики трансгресивної незгоди не зменшувалася?* Чи ж не мало це закриття призвести до її придушення та силового впокорення ОУН?

Визначальний ефект мав процес, який ми пропонуємо йменувати каталітичною мобілізацією. *Каталітична мобілізація* – це фаза мобілізаційного процесу, за якої кожна наступна дія влади, агентів контролю та решти соціальних акторів лише посилює мобілізацію суспільно-політичного руху. Каталітична мобілізація відбувається на етапі, коли суспільно-політичний рух, глибоко вкорінений у соціальне поле, спирається на сформовану колективну ідентичність своїх учасників і широке коло симпатиків. У певній дзеркальній аналогії до сильної держави, яка завдяки можливостям для автономної дії, стає нечутливою до проявів незгоди, суспільно-політичний рух у фазі каталітичної мобілізації так само має достатньо ресурсів для автономної дії і провадить собі свою політику без урахування реакції держави (крива Е на схемі 2).

Досягнення фази каталітичної мобілізації уможлиблюється доволі рідкісною комбінацією трьох чинників. Перший – це *прогностична вірогідність*. Вона полягає у тому, що суб'єкти політики незгоди «позитивно реагують на ситуації, коли вони змогли передбачити зміни у структурі політичних можливостей, і навпаки, діють менш впевнено, якщо відбуваються зміни, яких не було передбачено»²⁵. Іншими словами, якщо уряд діятиме відповідно до сподівань суб'єктів політики незгоди, ті сприйматимуть це як позитивний знак і навіть як ознаку відкриття структури політичних можливостей.

Саме так і сталося у ситуації із радикальними націоналістами. Від самого формування Другої Республіки вони прагнули загострити етнічно-соціальний конфлікт на території Галичини та Волині. Коли режим обрав авторитарніший курс і почав переслідувати всіх політичних опонентів, зокрема і з українських націоналістичних кіл, він учинив саме так, як і передбачали радикальні націоналісти. Тобто у розумінні бойовиків ОУН політика пацифікації, суди та переслідування українців були індикаторами чутливості режиму до обраної стратегії, тож радикали вважали, що структура політичних можливостей розкривається, а тому постійно інтенсифікували трансгресивну політику незгоди.

Другим складником каталітичної мобілізації виступає *здатність швидко відновлювати втрачені ресурси*. Внаслідок пропагандивної роботи з українським населенням, а надто проникнення у студентське середовище Іданська, Праги та Подєбрад, радикальні націоналісти зробили населення чутливішим до національного питання, сформували коло симпатиків і створили автономну мережу активістів. Результати проведеної роботи чітко виявились у другій половині 1930-х років. Тоді внаслідок масових арештів і судових процесів 1935–1936 років більшість ватажків Крайової Екзекутиви ОУН (Степан Бандера,

²⁵ Meyer, Minkoff, "Conceptualizing Political Opportunity," 1478.

Микола Лебедь, Ярослав Карпинець) потрапили за ґрати, а закордонні осередки у Чехословаччині, Литві та Німеччині спаралізувало посилення поліційного контролю, спричинене тиском Варшави на відповідні національні уряди. Проте радикальні націоналісти мали достатній запас матеріальних, символічних і людських ресурсів, аби вести свою діяльність далі попри несприятливі обставини.

Третім складником каталітичної мобілізації є *подолання ефекту проти-лежного крила*, тобто провал стратегії конкурентного руху. У досліджуваному випадку йдеться про крах обмеженої політики незгоди поміркованих націоналістів. Його спричинила *прогностична невірогідність* поглядів поміркованих: попри урядову команду прагматичних українофілів, попри реальні кроки до порозуміння, попри щире бажання і спроби захищати інтереси української частини населення легальними методами, помірковані націоналісти зрештою зіткнулися з репресіями та посиленням асиміляції. Показовим є пасаж зі спогадів прихильника українсько-польського порозуміння Івана Кедрин: «Коли всі вони [спроби порозуміння] кінчалися і скінчилися невдачею, то вина була одиноким по польському боці, який ніколи не виявляв доброї волі... *Польські державні кола і польська преса раз-ураз говорили про “співжиття”, про “вспулжице”, але насправді створювали атмосферу і продовжували стан війни з 1918 р.»*²⁶. Тут на увагу заслуговують не так односторонні звинувачення польського уряду, як визнання перманентного стану війни – визнання неможливості мирного співіснування поляків та українців у Другій Республіці. Для поміркованих націоналістів структура політичних можливостей остаточно закрилася, адже вони втратили віру в ефективність своєї стратегії.

Поразка поміркованого націоналізму привела більшість прихильників національної ідеї до гравітаційного поля радикальних націоналістів: вони мали організаційну структуру, вони аргументовано переконували, що їхня інтерпретація українсько-польських стосунків правильна, вони пропонували чіткий рецепт розв'язання національного питання. Це замикання патріотів на радикальному націоналізмі спричинило його каталітичну мобілізацію наприкінці 1930-х років.

Накопичені ресурси дали змогу ефективно використовувати поступки польської влади. Небезпідставно вважається, що знаменитий «волинський експеримент» Генрика Юзевського, спрямований на порозуміння та мирне співжиття двох етносів у межах окремого воєводства, не дав практичних результатів²⁷. Така оцінка діяльності, втім, потребує певного уточнення: *політика Юзевського не дала практичних результатів для реалізації проекту поміркованих націоналістів*. Натомість радикальні націоналісти без особливих перешкод проникали до українських неурядових організацій, діяльності яких сприяла адміністрація воєводства. «Вони використовували від-

²⁶ І. Кедрин, *Життя, події, люди*, 247 (курсив мій – І. Г.).

²⁷ Н.-J. Bömelburg, “Die polnisch-ukrainischen Beziehungen 1922–1939,” *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 39, 1 (1991): 92.

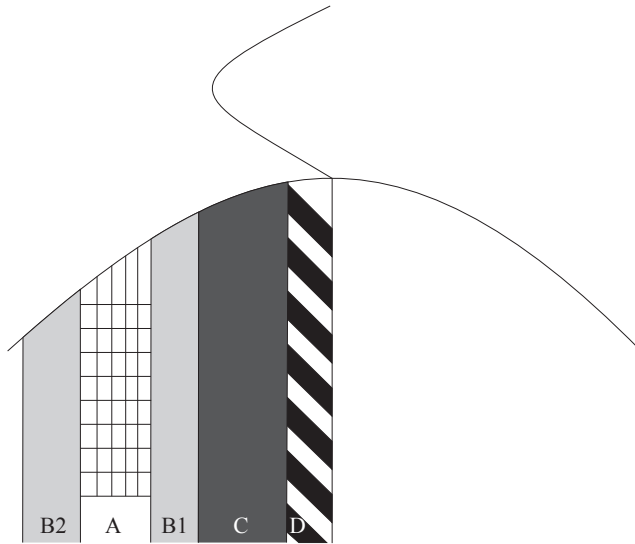

Схема 2

носну свободу на Волині у власних цілях, обіцяючи селянам більше землі та більше свободи. Вони з легкістю ставили під сумнів заходи з федералізації: якщо на Волині передбачали провести земельну реформу, то навіщо запрошували тисячі польських офіцерів-колоністів; якщо справді прагнули вивчати українську в школах, то чому не створювали суто україномовних шкіл?»²⁸, – й успішно поширювали свої погляди серед місцевого населення.

Злам «сокальського кордону», який здійснили радикальні націоналісти в середині 1930-х років, і їхнє відносно просте вкорінення серед населення без спротиву регіональної адміністрації, яка, в ґрунті речі, максимально розкрила структуру регіональних політичних можливостей, перетворили Волинь на колосальний соціальний резервуар, з якого живився радикальний український націоналізм. У подіях 1943 р. цей факт мав свої сумнозвісні наслідки.

Ivan GOMZA

Catalytic Mobilization of Radical Ukrainian Nationalists in the Second Polish Republic: the Impact of Political Opportunity Structure

This article examines the expansion of radical nationalist sentiments and subsequent reinforcement of radical nationalist movements among the Ukrainian inhabitants of the Second Polish Republic from the 1920s through the 1930s. Offering

²⁸ T. Snyder, "Federalism and Nationalism in Polish Eastern Policy," *Journal of International Affairs* 111 vol., (Winter/Spring 2003): 115.

a sociological explanation of the process, the article applies some elements of social movement theory to the study of Ukrainian inter-war nationalism. More specifically, it introduces the concept of contentious politics and the concept of political opportunity structure to the field.

According to the basic assumption of this study, Ukrainian inter-war nationalist organizations in the Second Polish Republic functioned as social movements; hence they were collective social actors oriented towards a specific social goal. Both the moderate and radical nationalist wings and considered the eventual formation of an independent Ukrainian state to be the ultimate goal of their activities. Nevertheless, they differed predominantly in their political strategies: moderate nationalists adopted the contained contention strategy, while radical nationalists preferred the transgressive contention strategy. Consequently, the mutual disposition of Ukrainian nationalist movements was characterized by an “opposite flank effect” – an overt competition between two strategies, aiming to achieve the same goal.

The moderate-radical competition unfolded in a particular political opportunity structure (hereafter POS) of the Second Polish Republic. A POS is a dynamic system constituted of three elements: (1) attempts by a social movement to pursue its agenda; (2) responses of the respective political regime to such attempts; (3) assessment by social movement members of the effectiveness of their attempts. A POS can be opened or closed in respect to a particular social movement’s strategy. This study suggests that the successful mobilization of the radical Ukrainian nationalists was possible because of the impact of the POS of the Second Polish Republic.

This suggestion is proved by comparing moderate and radical nationalist activities during four different phases of the Second Polish Republic. According to our findings, during 1918-26 the POS was closed to both moderate and radical strategies. After a coup d’état led by Piłsudski, some pro-Ukrainian policy of the Sanation regime opened the POS for the moderate wing which was at the height of its influence in 1928. But precisely in 1928 the regime of Piłsudski started suffering from economical and political destabilization which was interpreted as the opening of POS by the radical Ukrainian nationalists. By their anti-Polish activities, they forced the government to put into question and subsequently to reduce the cooperation with the moderate nationalists: thus the POS started closing for the moderate wing and opening for the radical one. The lack of Polish-Ukrainian dialogue and repressive governmental policy towards Ukrainians during 1930-1938 made the POS conducive solely to the transgressive contention strategy.

The article also expands our understanding of how social movements arise in unfriendly environment by introducing the concept of catalytic mobilization – an extensive resource mobilization process ongoing despite governmental attempts to restrain it. We suggest that catalytic mobilization is achieved by the criss-cross of three contributing factors: the prognostic authenticity of a social movement (occurs when the authorities respond to social movement strategy in a way this social movement expected); the capability to rapidly recover social movement resources;

and surmounting the opposite flank effect (occurs when the competitive strategy becomes discredited). The notion of catalytic mobilization helps to clarify the increase in activity of radical nationalists in the Second Polish Republic.

Bibliography

Bömelburg H.-J., Die polnisch-ukrainischen Beziehungen 1922–1939 // *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 39, 1991

Chojnowski A., *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979

Diani M., The Concept of Social Movement // *Sociological Review* 40, 1992

Eisinger P., The conditions of protest in American cities // *American Political Science Review* 67, 1, 1973

Epstein L., *Political Parties in Western Democracies*. London: Pall Mall, 1967

Fedevych K., *Halyts'ki ukraintsi u Pol'shchi. 1920–1939 rr. (Integratsiia halyts'kykh ukraintsiu do Pol's'koi derzhavy u 1920–1930-ti rr.)*. Kyiv: Osnovy, 2009

Hud' B., *Polityka "revindykatsii" na Kholmshchyni i Volyni 1937–1938 rr. ta ii naslidky dlia ukrains'ko-pol's'kykh stosunkiv // Ukraina: kul'turna spadshchyna, natsional'na svidomist', derzhavnist': zbirnyk naukovykh prats'*, 21 L'viv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy, 2012

Kamusella T., Upper Silesia, 1870–1920: Between Region, Religion, Nation and Ethnicity // *East European Quarterly* XXXVIII vols., 4, Jan. 2005

Kedryn I., *Zhyttia, podii, liudy. N'iu-Jork: Vydavnychj kooperatyv «Chervona Kalyna»*, 1976

Kentij A., *Ukrains'ka vijs'kova organizatsiia (UVO) v 1920–1928 rr.* Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1998

Klymyshyn M., *V pokhodi do voli. T. 1. Detroj: Ukrains'ka knyharnia*, 1975

Komar V., *Ukrains'ke pyttannia v politytsi uriadiv Pol'shchi (1926–1935 rr.) // Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal*, 5, 2001

Kulesza T., *Koncepcje ideowo-polityczne obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1935*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1985

Lenkavs'kyj S., *Ukrains'kyj natsionalizm. Tvory. T. 1. Ivano-Frankivs'k: Lileia-NV*, 2002

McAdam D., Tarrow S., Tilly Ch., *Dynamics of Contention*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004

Meyer D., Minkoff D., *Conceptualizing Political Opportunity // Social Forces* 82, 4, June 2004

Mirchuk P., *Narys istorii' Organizatsii' Ukrai'ns'kykh Natsionalistiv. T. 1. Miunkhen: Ukrai'ns'ke vydavnytstvo*, 1968

Papierzyńska-Turek M., *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1989

Rogelio A., *The IRA and Armed Struggle*. London: Routledge, 2007

Sekuła P., *Ukraińskie organizacje i partie polityczne w Drugiej Rzeczypospolitej (do 1926 roku)* // *Nowa Ukraina: zeszyty historyczno-politologiczne 2*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze Historia Iagellonica, 2006

Snyder T., *Federalism and Nationalism in Polish Eastern Policy* // *Journal of International Affairs* 111 vol., Winter/Spring 2003

Stachura P., *Poland, 1918–1945: an Interpretive and Documentary History of the Second Republic*. London: Routledge, 2004

Tarrow S., *Power in Movement: Social Movements, Collective Action and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994